

LJILJANA SUBOTIĆ (Novi Sad)

SEMANTIKA I NARODNA TAKSONOMIJA BILJNOG I ŽIVOTINJSKOG SVETA (Predlog za moguća istraživanja)

Danas je prihvaćeno mišljenje da "kulturu" ne čine predmeti, ljudi, ponašanja ili emocije već njihovi oblici ili njihova organizacija u ljudskoj svesti (Frake, 1962, 85 navodi Goodenougha 1957). Pitanje je: Kako se može otkriti organizacija "tih stvari" u shvatanjima ljudi? Šta, na primer, običan svet zna i šta misli o psima, miševima, pčelama i sl. Može li znanje učeajeno u svakodnevno značenje reči kao što su **pas**, **miš** ili **pčela** biti odvojeno od znanja koje ljudi mogu imati o psima, miševima, pčelama.

Wierzbicka misli da put ka otkrivanju toga leži u jeziku i da postoji čitav niz tekstova koji se mogu upotrebiti da se otkriju različiti aspekti organizacije sveta u ljudskoj svesti. Takav je slučaj i sa poimanjem živog sveta oko nas. Jezik nam dozvoljava da otkrijemo kako je to znanje predstavljeno i organizovano u našem umu. Zato bi trebalo pokušati pokazati upotrebljivost lingvističkog pristupa u odnosu na neke od osnovnih pitanja etnotaksonomije biljnog i životinjskog sveta, za šta je potrebna koherentna semantička teorija i rigorozna semantička metodologija.

Detaljna studija botaničke i zoološke nomenklature u različitim jezicima sveta otkrila je da se različita društva znatno razlikuju u svojoj konceptualizaciji takozvanog biološkog odnosno živog sveta. Razlozi različitih konceptualizacija mogu se naći van polja semantike, u istoriji, religiji, životnim uslovima i sl. neke govorne zajednice. Naravno, nepotrebno je naglašavati da naučna definicija pojedinih vrsta i oblika biljnog i životinjskog sveta zapravo nije i poimanje tog sveta u svesti izvornih govornika jednog jezika. U svakom jeziku odražavaju se iskustva određene zajednice sa zajedničkom kulturom i zajedničkim obrascima života (Apresjan 1992: 32-3, 35). Stereotipi i "narodno znanje" oličeni, na primer, u imenima životinja mogu takođe biti različiti

u različitim jezicima. Dok u ruskom jeziku **magarac** oličava težak posao, u srpskom je to pre osobina **konja** ("radi kao konj"), a za **magarca** se vezuje tvrdoглаvost i upornost ("tvrdoглаv, uporan kao magarac"). Ili, na primer, dok se u većini jezika o **psu** misli kao o domaćoj životinji ili kućnom ljubimcu, u Koreji se, međutim, jede pseće meso (meso nekih pasa mešanaca) i o takvim psima se razmišlja kao o **hrani, mesu**. Međutim, isto tako, pokazalo se da (Berlin 1973: 214) "postoje zaprepašujuće pravilni strukturalni principi narodne klasifikacije biološkog sveta, koji su sasvim opšti, univerzalni".

Otkrića etnolingvističkih univerzalija potakla su interesovanja za istraživanja konceptualizacije biljnog i životinjskog sveta i ta istraživanja odgovaraju istraživanjima u aktuelnoj antropologiji. Poseban problem koji privlači pažnju je uloga taksonomije u ljudskoj konceptualizaciji sveta.¹ Pre više od trideset godina (Frake 1962: 81) došlo se do saznanja da je "korišćenje taksonomskih sistema... fundamentalan princip ljudskog mišljenja". U istraživanjima ovog fenomena sugerisano je da "hijerarhija razvrstavanja živih vrsta očigledno pripada tom domenu" (npr. Wierzbicka 1984: 325, Atran 1990: 57). Još jedan domen, koji na poseban način uključuje etnolingvistiku jeste priroda kategorizacije u ljudskom poimanju kao i uloga prototipova u tome. Postalo je jasno da pojam kategorije (izdvojene, posebne kategorije) igra fundamentalnu ulogu u ljudskom mišljenju i ne može se svesti na pojam sličnosti. Drugim rečima, npr. pojam *vrsta* ("X je vrsta Y: vučjak je vrsta psa") ne može se svesti na pojam *sličan* ("X je sličan Y-u: vučjak je sličan vuku"). Sličnost nije neophodno adekvatan indikator konceptualne/pojmovne bliskosti (Jedan vučjak može biti bliži vuku nego, na primer, pekinezeru, ali kategorija pas koja postoji u svesti ljudi ne dovodi u pitanje poimanju te kategorije, kategorije *psa*) (Wierzbicka 1996: 354).

Univerzalni principi taksonomije u etnolingvistici uključuju pretpostavku "suštinske prirode" ili "skrivenne suštine" i ta pretpostavka ograničena je na pojmove prirodnih **vrsta**. Tako proučavanje takozvane narodne biologije, što je igralo važnu ulogu u razvoju kognitivne antropologije, postaje glavni

¹ U biološkoj nauci taksonomija je segment **sistematike** i bavi se konkretnim izučavanjem biljnog i životinjskog sveta da bi se oni postavili na pravo mesto koje im u sistematici pripada. Sistemske kategorije su fleksibilne. Srodstvo i sličnost su dva osnovna elementa koja služe za sistematizaciju organskog sveta. Tako se u nauci živi svet klasifikuje u **carstvo** (regnum - životinjsko i biljno), zatim **tip** ili **kolo** (philum), **klasu** (classis), **red** (ordo), **porodicu** ili **familiju** (familia), **rod** (genus) i **vrstu** (species). Rod je u naučnoj taksonomiji uvek zastupljen samo jednim imenom. Vrsta se obeležava binarnom nomenklaturom i najniža je sistemska kategorija oblika života (posle nje dolaze još i **podvrste**, sa trinominalnim imenom, koje nisu zastupljene kod svih vrsta). Vrsta se manifestuje realno u prirodi kroz svoje **populacije**, i to je arealna determinacija. Na primer, *hrast* (lat. fagus) je ime za **rod** koji ima više vrsta, jedna od njih je *bukva* (lat. fagus silvatica) ili *bor* (lat. pinus) je, takođe, ime za rod koji ima više vrsta: *beli bor* (pinus albus), *crni bor* (pinus niger) i sl. Međutim, *domaća svinja* (lat. sus scrofa domestica) pripada podvrsti *divlje svinje* (vepra, lat. sus scrofa) i zato u zoologiji ima trinominalni naziv.

ključ u razvoju kognitivne nauke i osvetljava važna pitanja kao što je priroda čovekovih kategorizacija, suštinu kognitivnih sposobnosti, univerzalnost i možda i urođenost određenih pojmova i određenih principa konceptualizacije i sl.

Da bi ispunila ovaj zadatak, narodnoj taksonomiji biološkog sveta potrebno je široko polje proučavanja u svim jezicima sveta kao i adekvatna konceptualna (pojmovna) struktura koja se ne može razviti a da se ne pokloni pažnja lingvističkim činjenicama.

Da bi se proučavala klasifikacija i nazivi bioloških organizama u različitim jezicima sveta potrebno je imati dobro definisani pojmovni aparat koji ne zavise od određenog jezika. Među njima najvažniji pojmovi (koji su predloženi u najnovijoj etnolingvističkoj literaturi) svakako je pojam "narodni naziv za rod" i "narodni naziv za oblik života". Do sada ovi termini nisu bili baš najbolje definisani da bi mogli poslužiti kao precizna aparatura u kroslingvističkom proučavanju bioloških sistema u narodnoj tradiciji i taksonomiji i u potrazi za etnolingvističkim univerzalijama. Tako, na primer, pojam, "oblik života", i pored toga što je veoma bitan, još uvek je prilično nedefinisano, zamagljen.

Na primer, u jednom istraživanju sprovedenom u Americi (McCloskey & Gluckberg 1978), informatori iz studentske populacije na pitanje "Da li su guske ptice?" odgovorili sa "Ne" u 3%. A na pitanje "Da li su slepi miševi ptice?" odgovorili sa "Da" u 17%. Iz toga se može zaključiti da pojam "ptica" nije "čist", tj. da je "fuzzy" (nejasan, pomućen) (up. Lakoff: 1973: 458-9). U stvari, nije tako. Pažljivije prikupljeni lingvistički podaci pokazuju da ta kategorija nije "pomućena, nejasna" i, mada o guski možemo razmišljati kao o netipičnoj ptici, guske se zbog toga ne shvataju manje kao određena vrsta ptice dok za slepe miševe to uopšte ne možemo reći.

Informatori su, u istom tom istraživanju, bili složni i u tome da su leptiri insekti dok je njih 3% tvrdilo da pčele to nisu, a njih 7% tvrdilo je da su slepi miševi insekti. Čak 60% informatora odgovorilo je da je meduza riba, njih 10% klasifikovalo je aligatore kao ribe, a njih 20% za tunu i lososa odgovorilo je da nisu ribe. I ovo je interpretirano kao dokaz "(pojmovne) pomućenosti" u ljudskom mišljenju i pripisano je nejasnoći granica između različitih kategorija.

Međutim, sve je to rezultat primene pogrešnih tehnika pri anketiranju (a, moguće, i poslovičnog neznanja, neobaveštenosti američkih studenata). Direktno pitanje za klasifikaciju "da li je X Y?" ili "Šta je X" ne pomaže u analizi narodne taksonomije. Mnogo je pouzdanije postupak videti, na primer, da li informator prihvata rečenicu kojom se referiše na određeno stvarenje, na primjer: "Pogledaj onu tamo ribu!" kada mu se pokazuje na "meduzu", ili "Koliko ptica vidiš na ovoj slici?" kada mu se pokazuje na sliku na kojoj su guske, slepi miševi i pčele i sl. (Wierzbicka 1996: 354).

U literaturi se iznose podaci (Dougherty 1978: 78-9) da su, na primer, u jednom sličnom istraživanju svi studenti u jednoj ispitivanoj grupi stavili lep-

tire u kategoriju **insekata**. Međutim, sigurno je da niko od njih ne bi rekao "Vidiš li onog tamo insekta?" ili "Kako je to lep insekt!", a da pri tom pokazuje na leptira. Ti rezultati ukazuju na to da su studenti pobrkali naučnu kategorizaciju sa svakodnevnim jezikom i pogrešno predstavili podsvesnu narodnu taksonomiju koja se ogleda u njihovoj aktuelnoj upotrebi jezika (Wierzbicka 1996: 354).

Potrebno je podvući Boasovo i Sapirovo mišljenje da je kategorizacija, koja se ogleda u jeziku nesvesna i upravo zbog toga jezik je dobar vodič u kulturnu i socijalnu psihologiju (Boas 1911, Sapir 1927). Direktnim pitanjem sagovornicima upućuje se na njihovo svesno znanje, a ne na njihovo znanje, koje se podrazumeva i zbog toga se direktnim pitanjem ne može otkriti mnogo iz njihove nesvesne konceptualizacije sveta, iz njihovog nesvesnog poimanja sveta. Ona se mnogo bolje otkriva u lingvističkim strukturama i u upotrebi jezika.

Postoji mnogo lingvističkih sredstava (Wierzbicka 1996: 355-358), koja nam mogu pružiti ključeve u poimanju, konceptualizaciji biološkog sveta. To, na primer, može biti: 1. **Način** na koji se upućuje: Neko može za **ružu** reći "taj cvet" ili za **vranu** "ta ptica". Ali u svakodnevnoj (nenaučnoj) upotrebi niko neće reći, pokazujući na određeno **drvo** "ta biljka" ili na određenu **bundevu** "ta vreža". To pokazuje, i pored mnogih suprotnih tvrdnji, da se **drvo** ne poima kao "vrsta biljke" ili da se **bundeva** ne poima kao "vrsta vreže". Niko ne bi rekao "Pogledaj onu biljku tamo! To je najstariji hrast u ovom kraju." Ili, ako se tvrdi da su u narodnoj taksonomiji potpuno različiti stvorovi kao što su **gusenice** i **leptiri** ili **žaba** i **punoglavac** svrstani, klasifikovani zajedno (što jeste slučaj u naučnoj klasifikaciji), nije potvrđeno da bi iko rekao, pokazujući na **punoglavca** ili na **gusenicu**: *Pogledaj onu žabu! odnosno *Pogledaj onog leptira! Lingvistički testovi pokazuju da se, na primer, **publica** i **vučjak**, uprkos tome što su veoma različiti, svrstavaju u istu kategoriju, a **žaba** i **punoglavac** odnosno **leptir** i **gusenica** ne, svakako zbog odsustva ikakve međusobne sličnosti.

2. Jedan od tekstova za klasifikaciju oblika života je i test **gramatičke kongruencije**: Jedan autor (Leach 1964: 41) nacrtao je za engleski jezik taksonomsko stablo onoga što on naziva "razlikovanje oblika života u engleskom jeziku" u kojem su **svinje** (u engleskom) "vrsta seoskih domaćih životinja", **seoske domaće životinje** su "vrsta stoke", **vrsta stoke** je "vrsta pitomih životinja", **pitome životinje** su "vrsta zveri", a **zveri** su "zemaljska stvorenja". Međutim, **svinja** je brojiva imenica dok je **stoka** zbirna imenica, dakle nebrojiva imenica (može se, na primer, reći: "tri svinje" ali ne i "*tri stoke i sl.). Na osnovu toga može se ustanoviti da se **svinja** u svesti čoveka, a tako i u jeziku ne poima, ne konceptualizuje kao "vrsta stoke".

3. **I morfološka struktura** lingvističkog izraza važan je ključ u razumevanju značenja. Na primer, kao i u ruskom jeziku (prema Meljčuku 1984:41) i u našem reči **tašta** i **ženina majka** (**tešča** i **mat' ženy**) nemaju potpuno isto značenje. Obe reči specifikuju određeno srodstvo, ali **tašta** identifikuje i

određenu (prepoznatljivu) vrstu veze/odnosa i samo ona se uvek upotrebljava u brojnim vicevima o taštama. Slično tome, na primer, **govedina** ili **svinjjetina** i **goveđe meso** i **svinjsko meso** i sl. sugerišu različitu konceptualizaciju. Ne upotrebljavaju se isto. Tako, na primer, u vezi sa proizvodnjom i prodajom mesa uvek će se pre upotrebiti izraz **goveđe meso**, **svinjsko meso**, a u vezi sa nazivom jela pripremljenog od takvog mesa u jelovnicima restorana pre će stajati **govedina**, **svinjjetina** (npr., u meniju kineskog restorana obično stoji: "**svinjjetina** u slatko-kiselom sosu", "**govedina** u ljutom sosu"). **Goveđe meso**, **svinjsko meso** i sl. određuje posebnu vrstu mesa u odnosu prema ostalim mogućim vrstama dok govedina i svinjetina identifikuje prepoznatljivu standardnu vrstu hrane. Ovo podržava značaj distinkcije između "sekundarnih leksema" i "primarnih leksema" (prema Berlin, Breedlove, Raven 1973).

4. I **frazeologizmi odnosno kolokacije** mogu biti jedan od ključeva za otkrivanje narodnog poimanja živog sveta. Da bi se objasnio pojam, na primer, **zeca** ili **miša**, možemo se osloniti na obične izraze i sekundarne lekseme u našem jeziku. Na primer, za **zeca** možemo dati ove izraze: "kote se kao zečevi", "brz kao zec", "plašljiv kao zec", "proveo se kao zec u kupusu", "zečji zubi", "zečja usna", "zečje uho", "zečji trn", "zečja stupa", i sl. Ili za **miša**: "mokar kao miš", "siromašan kao crkveni miš", "pobeći u mišju rupu", "gricka kao miš", "mišolovka", "mišja rupa" i sl.

5. **Leksički podaci** važan su izvor za otkrivanje kako običan svet konceptualizuje živi svet. Na primer, za razliku od našeg jezika, u engleskom postoji mnogo različitih "endonima" reči **pas**, odnosno reči koje su semantički derivirane iz nje - pre svega to su imena vrsta pasa, kao što su **španijel**, **pučlica**, **foksterijer**, **buldog**, **bokser** i sl. Naš jezik, međutim, ima različita imena samo za vrste lovačkih pasa poznata u narodu: **h(rt)** (što je praslovenska reč za psa koji lovi zečeve), **zečar (p)tičar**, **prepeličar**, kao i **ogar** (mad.), **zagar**, **biza** (tur.); **jazav(i)čar**, **jamar** i **ovčar**, **pulin** (mali ovčarski pas) noviji su nazivi za vrstu pasa, kao i **šarplaninac**, **dalmatinac**, **vučjak**. Razlikovanje pasa prema boji odnosno prema vrsti dlake, drugi je tip taksonomije, takode prisutan u srpskom jeziku: **b(j)elov**, **žučov**, **šarov**, **gar(ov)**, **gara**, **gadža**, **gadžov**; **kudrov**. **Džukela**, je, opet, pogrdan naziv za psa. U našem jeziku, međutim, nalazimo druge vrste reči vezanih za *psa*, pre svega glagole kojima se obeležava način na koji se pas glasa, ili ponašanje psa kao što su **kevtati**, **lajati**, **režati**, **cvileti**, **njuškati**, **šeniti**; **štenara**.

Od lekseme **pas** ((koja je praslovenskog porekla²; RjJAZU IX: 660) deriviran je i glagol **psovati** u značenju "grditi, ružiti, tj. govoriti ružne reči".

² Etimologija praslovenskog *psъ tumači se na dva načina: "iz ie. jezičkih sredstava i iz onomatopeje. Nema jedinstvenosti ni u jednom ni u drugom tumačenju. Koji tumače iz ie. jezičkih sredstava, vide srodstvo u sanskr. *paçu* "životinja" = latinsko *pecus* = got. *faihu* = srps. *pecku*. Prema tome tumačenju praslovenska je reč specijalizirala opće značenje na "pas" (...). Drugi opet traže vezu sa ie. korijenom **peik-* "šaren", u prijevodu **pik-*, koji je u *pisati* (...) i *pastrva* (...). Ti imaju uporište u imenima pasa: *šarko*, *šarov*, *garov*. Pas je nazvan prema tom tumačenju po boji dlake" (Skok 1972: II, 611-2).

Ovo značenje "udaljilo je taj glagol od veze sa *pas* i od prvobitnog značenja "činiti kao pas" (Skok 1972: 2, 611-2). Od lekseme *p(a)s* kao motivacione baze derivirane su mnoge reči u našem jeziku, što pokazuje značaj ove životinje u kolektivnom iskustvu. Tako u Rječniku JAZU nalazimo preko 140 izvedenica odnosno složenih leksema od ove osnove, a ako u taj spisak uključimo i toponime, broj je daleko veći (ovde nisu uključene lekseme nastale prefiguriranjem na istu osnovu, što bi još povećalo broj). I od osnove **ker** (što pored značenja "lovački pas koji dobro njuši i nalazi traga divljači", Rj-JAZU IV: 986, ima značenje i "pas, uopšte" RSANU 9: 428) zabeleženo je preko deset rečenica u RjJAZU i desetak u RSANU. Ako se uzmu u obzir i kolokacije u kojima se javlja reč za psa, onda sve to zajedno pruža mnogo podataka o konceptualizaciji povezanoj sa pojmom *pas* u našem jeziku, što bi moglo biti povod za posebno istraživanje. Postojanje posebnih imenica za vrste pasa kao i veliki broj kolokacija i bogata derivacija od osnove *p(a)s* odražava vidove folklorne klasifikacije i pokazuje da je pojmovna hijerarhija u ovom slučaju mnogo kompleksnija nego u drugim delovima etnotaksonomskog sistema. To svakako ima veze i sa činjenicom da je **pas** najstarija i najraširenija domaća životinja. Podaci o njegovom pripitomljavanju dosežu čak do najranijeg neolita i od vremena neolita *pas* je postao uobičajena životinja u celoj Evropi, Aziji (odakle je prenet u Ameriku) i u Egiptu. Prema tome, da su Indoevropljani poznavali psa, može se smatrati sigurnim čak i bez potvrda za ovu reč u indoevropskim jezicima.

U slučaju pojma **mačke** situacija je sasvim drukčija. Pripitomljavanje mačke desilo se relativno kasno i dugo je bilo samo lokalnog karaktera. Mačka se pojavljuje u Egiptu oko 2000 godina pre naše ere i odatle je poznaju Grci i Rimljani. Ona, međutim, nije bila poznata kao domaća životinja u Starom veku i tek početkom naše ere postala je obična i proširila se po celoj Evropi sa svojim opštim "evropskim" imenom. Zanimljivo je da srpskohrvatsko ime **mačka** (kao i češki arhaizam **macka**) prema jednoj etimologiji, vodi poreklo od hipokorističke forme za **Marija** (isti je slučaj i sa novovisokonemačkim **Mieze**, **Mies**)³. Staroslovenski oblik **kotūka**, poljsko **kot**,

³ Skok se ne slaže sa ovakvim tumačenjem porekla reči *mačka*. On zastupa mišljenje da je reč *mačka* onomatopejskog porekla: "màc 'uzvik za vabljenje mačke' = (sa mijenjanjem samoglasnika i suglasnika karakterističnim u onomatopejama) mīc = (slov.) muc = mis = mus. Sve te onomatopeje mogu se opetovati. Nalaze se i u drugim jezicima. Oformljuje se u svim tim varijacijama. Sufiksom za izražavanje mocije -*čk* m prema f -*čka*: máčak (...) prema máčka (...). Što se tiče etimologije, već je gore rečeno. Miklošič i Berneker zastupaju drugo mišljenje, koje se ne može prihvatiti. Oni polaze ne od onomatopeje, nego od ličnog imena *Maria*, od kojega zaista postoji hipokoristik *Maca* (Vuk, Vojvodina) obrazovan prema tipu *Joco* od *Jovan*. Paralele bi bile hipokoristici njem. *Miez*, *Mietze*, *Mitzi* za životinju i *Marija*. To je sekundarno, jer onomatopeja internacionalna i Seinéan ima pravo kad polazi od ove sveevropske riječi u tumačenju *míca*. To isto vrijedi i za varijantu *máca*. Sa slavističkog gledišta *mačak* itd. je inovacija prema starijoj riječi *kot-* ie. podrijetla, v. *kotiti*, *koče*, *kotva*, *zakotviti* (Skok 1972: II, 344).

rusko **koška**, češko **kočka** u srodstvu je sa kasnolatinskim oblikom **cattus**, **catta**, **gattus** iz kojeg su (ili od istog izvornog oblika), sa varijacijom inicijalnog *c/g* odnosno *tt/t* verovatno nastale skoro sve evropske reči za **mačku** (up. Buck 1988: 3.61; 3.62).

Činjenica da u engleskom, pa i u našem jeziku, postoje brojna imena za sve vrste pasa, ali ne i posebna imena za vrste mačaka ili vrste miševa, sugerise da se ova dva domena različito konceptualizuju. To pokazuje da domen psa, a ne mačke ili miša, uključuje i poseban nivo taksonomske kategorizacije (podvrstu). To znači da reči kao što su **pudlica** ili **španijel** identifikuju određenu vrstu pasa, dok izrazi kao što su **plavi kit**, **beli miš**, **srebrna lisica** identifikuju vrstu životinje (dakle **kita**, **miša**, **lisice** i sl.) (Wierzbicka 1996: 357).

Koliko se oblika života može naći u zoološkoj taksonomiji u našem jeziku? I koji su kriteriji da ih prepoznamo?

Prvi kriterij (Berlin, Breedlove, Raven 1973; Berlin 1981) je **broj**: kategorije oblika života su malobrojne. Ali ni to što ih je malo ne pomaže nam u pojedinačnim slučajevima da odredimo koji je oblik u pitanju. Gde svrstati **puža**, **zmiju**, **pauka**, **stonogu** ili **leptira**? Ili, na primer, **pčelu**? Očigledno je da je ova kategorija u folklornoj konceptualizaciji "fuzzy".

Na pitanje: "Šta su to puževi, crvi, pa i zmije?" dobila sam odgovor od jednog kolege, rođenog u Crnoj Gori, da su to sve **bauljine**. Kategoriju koja ne postoji ni u jednom udžbeniku biologije. A na moje insistiranje da mi preciznije odredi šta su to **bauljine** (zabeleženo i u fonetskoj varijanti **bauljine** od informatorke rođene u Srbiji), odgovor je bio "sve što gmiže". Odgovor informatora iz Vojvodine, međutim, bio je da je sve to **gamad** ("životinje koje gmižu" Skok I: 548; "zvjerke što gamižu, a od toga preneseno na sitnu ribu", sa napomenom "coll. RjAZU III: 98). Rečnik SANU za kolektivnu imenicu **gamad** kao prvo značenje (1.a) navodi "insekti, štetočine (vaši, stenice, buve, mušice i sl.)", dok tek kao drugo značenje (1.b) daje "sitne i odvratne životinje, gmizavci" RSANU 3: 181). Prema sličnoj narodnoj kategorizaciji (dobijenoj od informatora iz Vojvodine), **komarci**, **muve**, **buve** i slični insekti kao i **pauci** nazvani su zajedničkim imenom **žgadija** (= "ono što je ružno") odnosno **gadija**.⁴ Ni jedna od ovih reči ne nalazi se u Vukovim rečenicama. Dok značenje reči **gamad** potiče od korena *gam-* od kojeg je deriviran i glagol *gamizati* odnosno *gmizati* (odakle i naučni naziv *gmizavci*),

⁴ U govoru meštana sela Beloinja (nedaleko od Svrlljiga, timočko-lužnički dijalekat), prema tvrdnji Vilotija Vukadinovića (*Imena insekata u govoru sela Beloinja*). - Naučni skup "Problemi srpskohrvatske leksikologije", Novi Sad, 23. aprila 1983), ne postoji naziv *gamad* već se svi insekti nazivaju *bubama* odnosno *bubicama*. "Bliže razgraničenje tiče se *leptirova* - koji uvek lete i *crva* - koji uvek "laze" (gamižu), a još bliže za *muje*, *buje*, *vaške* i *ose*, budući da su to, među insektima, najčešće čovekovi pratioci (...) Za sve vrste insekata, koje žive u prirodnoj sredini, a čovek od njih ne trpi ili mu ne koriste, ustalila se reč *buba* (*bubica*, *bube*), sasvim dovoljna da se izrazi razlika u odnosu na druge životinjske vrste" (o.c.).

narodni naziv **gad** potiče od imenice **gad** čije je, u rečniku JAZU "prvo [...] značenje: zmija i uopće svaka **gamad** (...) Riječ je praslovenska, isporodi stislov. i rus. гадъ, animal reptile (...) *zmija*" (RjAZU III: 84). U rečniku SANU kao 3. značenje dato je "(obično zb.) *životinje (ređe pojedina od njih) koje kod čoveka izazivaju odvratnost i gađenje (crvi, buve, vaši, miševi, žabe, zmije i sl.); gamad* (RSANU 3: 144). Prema Skoku imenica *gad* (sveslovenska i praslovenska reč) ima značenje "1° *nausea*, 2° (čakavski) *vipera* (...) na *-arija gad-arija* f (Lika, i Dubrovnik, Vrbnik '1° *gadni ljudi*, 2° *mnoštvo zmija*'... (...) na *-ija gadija* f 'zmija'" (Skok I: 542-3). Kod Vuka nalazimo jedino imenicu *gad*, ali samo sa značenjem "*nausea*" (Vuk 1852: 81). Evidentno je pomeranje primarnog značenja imenice *gad* od onog kojem je u osnovi kvalifikacija fiziološkog stanja ("*nausea*") prema etičkoj odnosno estetskoj kvalifikaciji koje se nalaze i u izvedenicama od ove osnove: *gadan*, *gadost* i sl. Od značenja "*vipera*" izvedena je naša imenica *gadija* kao i varijanta *žgadija* koja je zabeležena i u rečniku SANU "1. *sitne životinje koje u čoveku izazivaju odvratnost, gađenje, (vaši, žabe, miševi, zmije i sl.), gamad*" (RSANU 5: 314). Upravo u ovakvoj eksplikaciji značenja krije se i asocijativna veza između značenja "*nausea*" i "*vipera*": (*žgadija* su dakle (*sitne*) životinje koje, pre svega svojim izgledom, izazivaju posebno fiziološko stanje kod čoveka).

Naravno, konceptualizacija, kategorizacija i taksonomija živog sveta nije univerzalna. Ona je pre arealna, dijalekatska i određena je uslovima života, zajedničkim iskustvom, kulturom, tradicijom, geografskim prilikama i sl. neke jezičke zajednice. Znanje i značenje sadržano u taksemama psihokulturna su a ne biološka činjenica. "Narodno znanje" koje te takseme uokviruju, međutim, može da varira od govornika ali ne i neograničeno. U znanje koje o živom svetu poseduje jedna etnokulturna zajednica uključuje se, kako znanje pojedinca, tako i veliki udeo stereotipskog poimanja svega što nas okružuje. U otkrivanju tog znanja, kako je ono pohranjeno i organizovano u ljudskom umu može nam pomoći sopstveni jezik. Reči pružaju podatke o postojanju određenih pojmova, a leksički skupovi, deleći sličnu semantičku strukturu, pružaju podatke o postojanju kohezivnih pojmovnih celina, polja. Ako je znanje u našem umu organizovano u obliku "saznajnih polja", onda se ta sazajna polja mogu otkriti semantičkom analizom leksikona (Wierzbicka 1996: 335-375).

Drugi i mnogo operativniji i korisniji kriterij za određivanje "oblika života" jeste "politipičnost". Oblik života je kategorija o kojoj se misli kao o nečemu što uključuje mnogo raličitih (imena) vrsta entiteta. Ako primenimo taj kriterij na folklornu zoologiju ugrađenu u naš jezik, šta možemo identifikovati kao oblike života? Da li su to: **životinje**, **ptice**, **ribe**, **zmije** i možda, **bube**. Sve ove reči prirodno povlače pitanje: "Koja je to vrsta životinje (odnosno, ptice, ribe, zmije)?" i sve ove reči trebalo bi da budu upotrebljene u odgovoru na pitanje: "Šta je vuk (odnosno, sova, šaran, poskok)?" "Interesantno je da u istraživanjima koja su vođena na engleskom govornom području, reči **buba** i **crv** i obično nisu upotrebljene tako, što sugerišu da postoji nedostatak in-

teresovanja za identitet ovih stvorenja. Na primer, na konstataciju: "Bube se nalaze na mom prozoru" ili "Crv je u jabuci", nisu postavljena pitanja tipa: "Koja vrsta buba?" ili "Kakve bube?" odnosno "Koja vrsta crva?" ili "Kakav crv?" U većini konteksta pitanje o vrsti **bube** i **crva** zvuči ili smešno ili naučno, što nije slučaj sa nepoznatim pticama (noj), ribama (losos) ili zmijama (piton) ili sa nepoznatim životinjama u zoološkom vrtu (up. Wierzbicka 1996: 358). I na osnovu malobrojnih istraživanja u našem jeziku, ova konstatacija pokazuje se tačnom. Čovek je imenovao samo one insekte sa kojima se najčešće sreće, koji mu služe, od kojih se brani, koji mu nanose štetu ili mu škode zdravlju, pa i od njih, samo one koji su dovoljno vidljivi i čujni te je mogao da im odredi karakteristike. Za sve druge sitne životinje u narodu je izgleda rezervisan naziv *bube* ili *bubice*, a ako ne lete, *crvi* ili *gusenice* (up. "Imena insekata u govoru sela Beloinja").

Pojam **životinja**, međutim, nije "jedinstveni naziv" u narodnom jeziku jer ne može biti upotrebljeno pri upućivanju na pojedinačnog **pauka** ili **mra-va**. Za njih je u našem jeziku, kao što smo pokazali, rezervisan naziv *gadija* odnosno *gamad*. A **leptir**? Šta je **leptir**? u RjJAZU (I:698) zabeležena je potvrda "svilene bube kako se zatvore, dan deveti **leptirom** se stvore", odnosno "od bube lepir, od lepira buba". Leptir, dakle, nije buba. Narod ne poznaje termin **insekt**. I u vezi sa **pčelom** u našem jeziku postoji opšta konfuzija u pogledu njene identifikacije kao oblika života. U anketi koju sam sprovela nisam mogla dobiti jedinstven odgovor šta je pčela. Buba nije. Osim u tepanju kada je oslovljavaju: **blaga bubo** (RSANU 2:228)⁵. Najčešći odgovor je - **bubica** (ili **živinica**, npr. u RjJAZU IX: 727-730), što ima pre hipokorističnu nego deminutivnu konotaciju. Za poimanje **pčele** i značaju koji joj pridaju u narodu najbolje svedoče tvorenice od te osnove (u RjJAZU zabeležila sam 46 izvedenica od **pčela**) kao i kolokacije u kojima se pčela sreće. Veoma izdiferencirana terminologija vezana za život pčela, kao i za delove tela pčele gde sistem nominacije ima paralelu u nominaciji delova tela čoveka potvrđuje poseban status ovog insekta u narodnom životu i njegovim ritualima. I kod pčela nalazimo: **porodicu, familiju, narod, društvo** kao oblik organizacije života u kojem učestvuje: **kraljica, mati, majka, matica, matorka, starac, starica, starka, unuk, domaćica, posluga, redarica, reduša, sluškinja, spremačica, čistačica, dadilja, dovilja, negovateljica, odgajateljica, (h)raniteljica** itd. I glagoli koji se upotrebljavaju za aktivnosti pčele, odnosno matice, takode su glagoli preuzeti iz kruga glagola kojima se označava čovek i njegovo ponašanje. Matica, jedina ženka među pčelama, kad je spremna za razmnožavanje **viče, dreči, peva, svira**, ili, kao ptica **pišti** odnosno **kvoca**. Odlazak matice na oplodjenje naziva se **svadbom**, a mesto gde leže jaja je **kolevka**. Sama činjenica da u narodu postoje izdiferencirani nazivi za delove

⁵ U govoru sela Beloinja takode je zabeležen ovaj naziv: "*blaga bubo*, naziv za pčelu. Roj se mami pesmom: 'Ela, bubo, ela bubo, ela *blaga bubice, met, met, met*' (o.c.).

tela pčele (što nije slučaj sa ostalim insektima) govori o njenoj velikoj ulozi u životu jedne zajednice. I anatomska leksika vezana za čoveka poslužila je kao motiv za nominaciju organa pčele: **glava, oko, brk, vilica, jezik, ždrelo, žlezda, telo, grbača, trup, grudi, prsa, stomak, trbu, utoba, bora, zglavak, pršljen, butina** i dr. I pčela se, kao i čovek, znoji i umire (za truta kaže da je **krepa, crknuo**).⁶ Ovako razrađen i detaljan taksonomski sistem vezan za *pčelu* (čemu analogiju možemo naći još i u domenu leksike vezane za *psa*) svakako je rezultat iskustva koje je čovek hiljadama godina crpao iz života u kojem su pčela i njeni proizvodi igrali značajnu ulogu, kako u ishrani tako i u religijskim ritualima. I pčela je, kao i pas, poznata čoveku iz najstarijih vremena. Ako se poznavanje pčele u indoevropskom periodu ne može pokazati delimičnim podudaranjem reči za "pčelu", ono se jasno potvrđuje slaganjem u starim rečima za "med" i "medovinu" (Buck 1988: 192, 383-4).

Koji je "jedinstveni zoološki naziv" u običnom sprskom jeziku? U engleskom je to **stvorenje** (creature), ne **životinja**. **Životinja** je pre oblik života kao i **ptica, riba, zmija** ili **buba** (postoje izrazi kao "životinje i ptice") (Wierzbicka 1996: 359). Sudeći prema našim rečnicima, *stvorenje* (sa najranijom potvrdom iz XIII veka, up. RjJAZU XVI: 853-6), uz opšte značenje "*creatura*", sve što je stvoreno, "sve što je živo i neživo, sav materijalan svijet, koji je po učenju crkve stvorio bog", zatim znači "čeljade" ("Kad ugleda đak djevojke, začudi se, kakva su to stvorenja" Vuk rječn. s.v. davolak (o.c. 855), ima, takođe, značenje i "životinje": "Ptice i sva ostala stvorenja sluše ga; Bez tebe (t.j. *dobrodjetelj*) človek je nevaljaliji i huđi od sviju bezslovesnih(h) stvorenja"; o.c. 856). I leksema *stvor* (sa najranijom potvrdom iz XV veka, o.c. 849-53) pokriva sva ova značenja (između ostalih), a znači i "svako živo stvorenje" ("U zemaljskom raju stvori ga (t.j. *čovjeka*), u komu stvori vas biše ostali već gotov, veliki i mali" o.c. 851) i "čovek" ("uz riječ stvor gdješto se nalazi atribut božji" o.c.). Obe ove reči, međutim, mada su obične u našem jeziku, pripadaju sloju knjiške leksike koja je odomaćena u narodu. Leksema *stvore* međutim, znači "malo (živo) stvorenje": "Manjega zvjereta a podanijega *stvoreta* nije bilo od kako je sveti Vasilije niza stube kalavao (pripovijeda se u Boci da je kazao Crnogorac kad ga je ujio rak, kojega on prije nije bio vidio" (Vuk 1852: 714). Da li se leksema *životinja* (*životna*) može, za naš jezik, smatrati "jedinstvenim zoološkim nazivom" za "živo biće sposobno da se kreće i da oseća (nasuprot biljci), obično ne podrazumijevajući čoveka": "Skupiše se eje... tvorovi, što je u Boga životinje, sve se skupi na hranu" (NPr Vuk, 179; RSANU 5: 388)? U rečnicima nalazimo i lekseme *životno*, *živina* sa istim značenjem "životinja". Prva je svakako arhaizam dok se druga u Vojvodini sreće isključivo sa značenjem "pernate domaće životinje" (RSANU V: 370).

Da li postoje monogenički "oblici života"? Videli smo da se o stvorenjima kao što su pauci ili puževi ili crvi ne razmišlja kao o životinjama. Sigurno

⁶ Za podatke o *pčeli* zahvaljujem svojoj kolegini, mr Ljiljani Nedeljkov koja je upravo završila svoju doktorsku disertaciju "Pčelarska terminologija u Vojvodini".

je da nisu **bube**, **ribe** ili **ptice**. Da li možemo da zaključimo da su to posebne forme?

I kriterij taksonomije upotrebljava se u otkrivanju konceptualizacije onoga što je oblik života. Prema njemu **pauci**, **mravi** ili **puževi** smatraju se oblicima života. Oni nisu (leksički) politipski: u narodnom jeziku nema imena (primarnih leksema) za različite vrste pauka, mrava ili puževa. Postoje, naravno, izrazi kao **pauk krstaš**, **pauk ptičar**, **vodeni pauk**; **žuti mrav**, **konjski mrav**, **beli mrav**; **puž golać**, **vinogradarski puž** i sl., međutim, sve su to takozvane "sekundarne lekseme", a ne primarne. Niko, na primer, ne bi rekao ***vrabac ptica** ili ***pastrmka riba** jer pripadaju politipskoj kategoriji.

Pored brojnih radova u poslednje dve decenije, area narodne kategorizacije bioloških vrsta još uvek pati od pojmovne konfuzije. Biološka taksonomija, često je proučavana apstraktno bez lingvistički overenih tekstova i podataka. Usled nedostataka lingvističkih podataka, naučni pojmovi kao što su **sisari** ili **četvoronošci** i dalje se brkaju sa folklornim pojmovima kao što je to **životinja**; naučno shvatanje reči **životinja** i **biljka** i dalje se ne razlikuje od njihovog svakodnevnog shvatanja; i kategorije za koje se smatra da su politipske, npr. **ptica** ili **drvo**, i dalje se ne razlikuje od kategorije koje se u svakodnevnom jeziku ne smatraju uopšte politipskim (npr. **grm**, **trava** ili **mahovina**).

Drvo je botanička forma koja se pojavljuje u mnogo različitih vrsta i tako se može prepoznati kao taksonomski oblik života. Čak i urbani stanovnici, koji ne mogu prepoznati razliku između **hrasta**, **jasena** i **breze** svesni su da postoje različite vrste **drveća**, kao što postoje i različite vrste **ptica** ili **riba** i njima se čini sasvim prirodnim pitanje tipa: "Koja je ova vrsta drveta?" ali ne i pitanje "Koja je ovo vrsta jasena?"

To postavlja još jedan kriterij za razlikovanja oblika života od folklornih vrsta: to je kriterij *psihološke evidentnosti*. Da li je generičko ime osnovni i psihološki evidentniji činilac svih folklornih taksonomija. Istraživanja su pokazala da je za urbane stanovnike **drvo** i **ptica** psihološki evidentnije od **hrasta** ili **vrabca**. Psihološka evidentnost može biti karakteristična odlika folklorne vrste u mnogim jezičkim zajednicama (posebno onim koje žive u prirodnom okruženju), ali ne mora i ne bi trebalo da bude osnova za definisanje i razlikovanje tih kategorija (Wierzbicka 1996: 362).

U našem jeziku **drvo** je definitivno *oblik života*. Ali što je sa **grmom**, **lozom**, **mahovinom**, **travom**, **zeleni** i dr.? Za mnoge ljude **trava** je jednostavno **trava**. Oni ne samo što ne znaju neku imenovanu vrstu **trave**, ne znaju ni da postoje imena, što je sasvim različito od slučaja sa **drvetom**. Nešto je drukčija situacija sa **grmljem/žbunjem**. Ljudi obično znaju da postoje različite vrste (ružin grm, grm drenjina, grm trnjina, grm malina) ali ne shvataju **ruže**, **drenjine**, **maline** kao "vrstu žbuna". Na primer, **hrast** je vrsta drveta, ali **ruža** nije vrsta grma. I kad pitamo "Šta je ruža?" ili "Šta su maline?" teško da će ko izjaviti da su "vrsta grma". Ruže se primarno shvataju kao **cveće**, a **maline** kao voće. I sl.

Ovo je bio samo pokušaj da se ukaže na jedan od mogućih pristupa proučavanju semantike u narodnoj kategorizaciji biljaka i životinja u kojoj postoji mnogo pojmovne konfuzije. Ono što predstoji je ozbiljan rad na istraživanju folklorne taksonomije živog sveta, što neće biti ni lak ni brz posao s obzirom na kulturološke razlike i dijalekatsku razuđenost jezičkog područja. Kao matrica za ovaj rad poslužilo mi je poglavlje *Leksička semantika* (Lexical Semantics) u knjizi *Semantika* (Semantics) Anne Wierzbicke.

LITERATURA

- Apresjan, Jurij D. (1974). *Leksičeskaja semantika*, Moskow: Nauka.
 - (1992). *Lexical Semantics: User's Guide to Contemporary Russian Vocabulary*. Ann Arbor: Karoma. Engleska verzija iz 1974.
- Atran, Scott (1990). *Cognitive Foundations of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berlin, Brent (1981). The Concept of Rank in Ethnobiological Classification: Some Evidence from Aguaruna Folk Botany. In Ronald Casson (ed.). *Language, Culture and Cognition*. New York: Macmillan. 92-113.
- Danis Breedlove, & Peter Raven (1973). General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology. *American Anthropologist*. 75: 214-42.
- Boas, Franz (1911/1966). Introduction to Handbook of American Indian Languages. In Boas, Franz & J. W. Powell. *Introduction to Handbook of American Indian Languages/Indian Linguistic Families of America North of Mexico*. Ed. Preston Holder. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Bošnjaković, Žarko (1985). *Pastirska terminologija Srema*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.
- Buck, Carl Darling (1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Čajkanović, Veselin (1985). *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: Srpska književna zadruga- Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Dougherty, J. W. D. (1978). Salience and Reality in Classification. *American Ethnologist*. 5/1: 66-88.
- Dragin, Gordana (1991). Ratarska i povrtarska terminologija Šajkaške. *Srpski dijalektološki zbornik*. Beograd. XXXVII.
- Frake, Charles, O. (1962). The Ethnographic Study of Cognitive Systems. In Thomas Galdwin & William Sturtevant (eds.). *Anthropology and Human Behavior*. Washington: Anthropological Society of Washington. 72-85.
- Goodenough, Ward H. (1957). Cultural Anthropology and Linguistics. In Paul L. *Language Study*. Monograph Series on Languages and Linguistics.

tics. 9: 167-73. Washington: Institute of Language and Linguistics, Georgetown University.

Hudson, Richard (1986). *Word Grammar*. New York: Basil Blackwell.

Karadžić, Vuk (1852). *Srpski rječnik*. Beograd: Nolit (fototipsko izdanje iz 1969).

Lakoff, George (1973). Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. *Journal of Philosophical Logic*. 2: 458-508.

Leach, E. R. (1964). Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse. In E. Lenneberg (ed.). *New Directions in the Study of Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 23-63.

McCloskey, M., & S. Glucksberg (1978). Natural Categories: Well-defined or Fuzzy Set? *Memory and Cognition*. 6: 462-72.

Meljčuk, Igor & Aleksandr Žolkovskij (1984). *Tolkovo-kombinatornyi slovar' sovremenogo ruskogo jazyka*. XIV. Vienna: Wiener Slawistischer Almanach.

RjAZU - *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslaveska akademija znanosti i umjetnosti. - I-XXIII.

RSANU - *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. 1-15.

Sapir, Edward (1927). The Unconscious Patterning of Behavior in Society. In Ethel S. Dummer (ed.). *The Unconscious: A Symposium*. New York: Knopf. 114-42.

Searle, John R. (1989). *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Skok, Petar (1972). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. I-III.

Špis-Ćulum, Marija (1995). Fitonomija jugozapadne Bačke. *Srpski dijalektološki zbornik*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Wierzbicka, Anna (1984). Apples are not a Kind of Fruit; The Semantics of Human Categorization. *American Ethnologist*. 11/2: 313-28.

- (1996). *Semantics. Primes and Universals*. Oxford - New York: Oxford University Press.

Ljiljana Subotić

SEMANTICS AND FOLK TAXONOMY OF FLORA AND FAUNA
(A proposal for a possible research)

Summary

Taxonomic structures play an important role in the human conceptualization of plants and animals. Different societies differ considerably in their conceptualization of biological universe, but there are some regular principles of folk biological classification, which are quite general. Path how to discover it lies in the area of language. To study the classification and naming of biological organisms we need well-defined conceptual tools among which the most important ones are the concepts "folk genus" and "life form". Folk-biological taxonomies used to be studied in the abstract, without the support of linguistic tests and linguistic evidence. There are many types of linguistic evidence that provide clues to the conceptualization of the world: ways of referring, grammatical congruity, morphological structure, phraseological evidence, lexical evidence, etc.